

ТАЄМНИЦЯ ЗАГИБЕЛІ ГЕНЕРАЛА КАРОЛЯ СВЕРЧЕВСЬКОГО ТА “РУКА КРЕМЛЯ” В ОПЕРАЦІЇ “ВІСЛА”: ОДИН ПОГЛЯД НА ДВІ ПРОБЛЕМИ

Серед багатьох досліджень, присвячених операції “Вісла”, значну увагу привертають ті, які розкривають причини загибелі другого заступника міністра національної оборони Польщі генерала К.Сверчевського та роль СРСР у підготовці й проведенні операції. Убивство генерала К.Сверчевського стало офіційною прелюдією активного нагнітання антиукраїнських настроїв у польському суспільстві з метою виправдати необхідність примусового виселення українців для успішного завершення боротьби з УПА. З іншого боку, визнання причетності кремлівського керівництва до цих подій можна розцінювати не інакше як спробу розділити відповідальність між польським і радянським комуністичним керівництвом за проведення антигуманної акції стосовно українців Польщі.

У розпалі підготовки до остаточного вирішення українського питання в Польщі 28 березня 1947 р. відбулася подія, яка до того часу була однією з таємниць операції “Вісла” – вбивство підрозділами УПА генерала К.Сверчевського. Донині історики порізно оцінювали її вплив на прийняття рішення про остаточне виселення українців. У польській історіографії до 1989 р., дослідники акцентували особливу увагу на цьому випадку, підкреслюючи, що він “переповнив чашу народного гніву”. Відомо, що це вбивство було використане для початку широкомасштабної політичної кампанії з метою узаконити необхідність виселення українців. Окрім того, історики намагалися довести, що засідка УПА була організована випадково, оскільки рішення про інспекційну поїздку генерал прийняв протягом трьох-п’яти хвилин¹. Цим прихильники такої концепції прагнули відкинути сумніви щодо причетності окремих угруповань тодішнього польського комуністичного керівництва до вбивства генерала К.Сверчевського.

Тільки в кінці 80-х років з’являються публікації, які відображають неоднозначні погляди на смерть К.Сверчевського. Такі дослідники, як Т.Ольшанський, Є.Місило, Р.Дрозд, Г.Мотика, висловлювали думки про невикладковий характер смерті генерала та про зацікавленість у ній комуністичних спецслужб².

Для того, щоб окреслити реальний хід подій і мати можливість зробити певні висновки стосовно цього питання, доцільно співставити існуючу в науковому обігу інформацію УПА та польських слідчих органів. Якщо звернутися до джерел УПА, то в одному з післявоєнних збірників документів можна знайти звіт учасника бою, достовірність якого викликає певні сумніви. Все ж, за даними свідка, нам відомо, що сотня “Хріна” напередодні бою квартирувала на горі Хрещата, поблизу переходу із села Манева до Колоніць. 28 березня 1947 р. о 7.30 “Хрін” дав наказ трьом чотам “Граня”, “Оріха” і “Зенка” вийти на операцію, а о 9.39 сотня вийшла на край лісу по трасі Балігород-Цісна. Очевидець згадує, що саме у цей час з боку Балігороду їхали дві відкриті автомашини та дві вантажні, по яких, як тільки вони порівнялися, був відкритий вогонь (дані недостовірні, оскільки їхали тільки дві автомашини – І.Ц.). Увечері розвідка нібито донесла, що польські втрати становили 6 вбитих і 5 поранених, серед яких був і генерал К.Сверчевський³.

Більш правдоподібною є інформація про бій, яку отримали польські

контррозвідники у кінці червня 1947 р., коли в полон до оперативної групи (ОГ) “Вісла” потрапили три бійці із сотні “Хріна” та один із сотні “Стаха”. На основі їхнього допиту командувач ОГ генерал С.Моссор підготував рапорт про вбивство генерала К.Сверчевського. За свідченнями полонених, у переддень нападу (27 березня 1947 р.) об’єднані сотні “Стаха” і “Хріна”, загальна кількість близько 140 чоловік, під керівництвом сотні “Хріна” перебували в лісі за 2 км на північ від місцевості Рабе, куди прибули за два дні перед акцією з гори Хрещата. Приблизно о 16.00 “Хрін” видав наказ, щоб на 3.00 наступного дня був готовий сніданок, оскільки після нього відразу сотні вирушать на операцію, метою якої буде захоплення військових припасів у відділів польського війська, які вранці мали проїжджати по дорозі з Балігроду до Цісни⁴. Після розміщення сотні та зайняття нею позицій “Хрін” особисто розпорядився дати команду про початок вогню, коли появляться автомобілі з військовим підрозділом. Усі допитувані одноставно вказували на відсутність інформації у сотні “Хріна” про те, що дорогою буде проїжджати генерал⁵. Того ж дня о 19.00, побоюючись акції-відповіді за напад на польський військовий підрозділ, сотня “Хріна”, яка надалі була об’єднана із сотнею “Стаха”, вирушила до Чехословаччини. Після двох днів перебування у Чехословаччині сотні повернулися в район гори Хрещата. Тільки тоді у селі Тужанськ бійці сотень прочитали в газеті “Дзєннік Польскі”, що в засідці, яку вони підготували, був убитий генерал. Навіть після прочитаного повідомлення стрільці сотень мали сумнів щодо правдивості інформації. І лише отримавши додаткові дані про цей випадок від цивільного населення, зрозуміли, що це правда⁶.

Зіставлення двох джерел інформації свідчить про поверховий характер першого, в якому опис подій немає реального підтвердження, зокрема щодо часу виходу бійців на операцію, кількості вбитих і стосовно отримання блискавичних відомостей про вбивство генерала. Натомість дані допиту бійців УПА дозволяють зробити висновок, що дата і місце операції були визначені заздалегідь, тобто вони не мали випадкового характеру, але ніхто з бійців, окрім командирів, не знав головної мети військової акції, і про її результати вони отримали інформацію з польських газет.

Ще задовго до цього допиту, на початку квітня 1947 р., відразу після вбивства генерала, було проведено два слідства на рівні Генерального штабу Війська Польського та Міністерства громадської безпеки. 11 квітня 1947 р. на ім’я начальника Генерального штабу Війська Польського був надісланий рапорт про обставини смерті генерала К.Сверчевського, який підготував заступник начальника оперативного управління Генерального штабу полковник Пшонський. Згідно з рапортом, напад було здійснено за 6 км на південь від Балігроду з правого боку шосе. Однак автомобілі проїхали ще 400-450 метрів і затрималися так, що могли бути ушкоджені вогнем УПА тільки з тилу. Перебуваючи з лівого боку шосе, К.Сверчевський був перший раз легко поранений, а під час переходу від дороги до струмка на відкритій території отримав другий смертельний постріл в плечі під ліву лопатку⁷. Особлива увага зверталася на той факт, що після проведення інспекції в 34 полку піхоти генерал К.Сверчевський висловив бажання здійснити перевірку 37-ї комендатури прикордонних військ у Цісні. При цьому відзначалося про передбаченість такого рішення, оскільки ще в Кракові К.Сверчевський планував відвідати одну з найвіддаленіших комендатур⁸. Відомо також, що програму інспекції обговорювали 23 березня у Кракові, а згодом – 26 березня в Жешові⁹. Тому не можна погодитися з думкою про випадковість перевірки цієї комендатури.

У рапорті наголошувалося, що охорона генерала К.Сверчевського на всій трасі Сянок (місце нападу) була недостатньою, хоч місцеві командири мали у своєму розпорядженні достатньо сил для організації відповідної охорони. На думку слідчих, командир 8 дивізії піхоти, а насамперед – командир 34 полку піхоти злегковажили

небезпекою на трасі Балігород-Цісна і, добре знаючи складну ситуацію у місцевості, не вжили усіх заходів для створення належної охорони заступнику міністра та командувачу військовим округом¹⁰. Під час нападу УПА охорону генерала К.Сверчевського становили 23 солдати і 2 офіцери, оскільки відразу після виїзду з Балігороду вийшов з ладу один вантажний автомобіль, у якому знаходилася частина охорони. В одному з рапортів зауважувалося, що навіть для охорони командирів полків направляли не менше, ніж 100 солдатів, враховуючи той факт, що дорога Балігород-Цісна знаходилася під контролем УПА, а не польського війська¹¹. Серйозні зауваження були й стосовно ведення телефонних розмов у всіх підрозділах дивізії, які відбувалися без обережності та збереження військової таємниці¹².

Саме на підставі цього рапорту начальник оперативного відділу II оперативного управління Генерального штабу підполковник Коссовський зробив висновки, що швидше за все підрозділ УПА володів інформацією про приїзд генерала до Цісни. Серед аргументів, які наводились, увага була звернута на той, за яким генерал проводив інспекцію послідовно – від Кросно до Цісни, а це давало можливість прогнозувати маршрут його пересування. Водночас організація засідки засвідчила, що генерала очікували в напрямку Балігороду до Цісни, а в місці, де було вчинено напад, протягом півроку не було жодних військових сутичок¹³.

У той самий час, 17 квітня 1947 р., Міністерство громадської безпеки (МГБ) підготувало власну інформацію про обставини загибелі генерала К.Сверчевського. Привертає увагу той факт, що в її підготовці взяли участь директор слідчого департаменту Міністерства громадської безпеки Польщі підполковник Ю.Рожанський та радянський радник слідчого департаменту МГБ підполковник Ніколашкін¹⁴. Виклад перебігу подій не відрізнявся від рапорту Генерального штабу, але тоді, за даними історика Є.Місило, уже була проведена балістична експертиза, результати якої засвідчили, що останній – третій, а не другий, смертельний постріл було зроблено у так би мовити “мертвому полі”, коли К.Сверчевський знаходився у захищеній від вогню УПА зоні. Але з невідомих причин матеріали балістичної експертизи не були включені до рапорту¹⁵. Різнилися і висновки обох рапортів. Якщо у першому рапорті звинувачуються лише командири, то у рапорті МГБ, визнаючи, що охорона генерала на трасі Балігород-Цісна була організована незадовільно, комісія все ж дійшла висновку, що причиною вбивства стало раптове рішення генерала про інспекцію прикордонної комендатури, що у свою чергу, не дало можливості організувати належну охорону. У зв’язку з цим комісія запропонувала не притягати до карної відповідальності осіб, які супроводжували генерала, вказуючи на необхідність проведення слідства в напрямку вивчення широких контактів між українським та польським підпіллям¹⁶.

Зважаючи на остаточні висновки комісії, зовсім не випадковим виглядав офіцерський наказ міністра оборони маршала М.Жимерського, щоб командиру 8 дивізії піхоти Ю.Білецькому та командиру 34 полку піхоти підполковнику Я.Герхарду як відповідальним за безпеку доручених їм осіб винести суворі догани¹⁷. Окрім того, було підписано генеральський наказ, у якому командувачу військовим округом №5 генералу дивізії М.Вечковському було зроблено нагадування¹⁸.

Впадає у вічі й той факт, що у дослідженнях, присвячених цій темі в період ПНР, автори намагалися підвести до думки, що засідка була організована проти четвертої маневреної групи прикордонних військ, яка в кінці березня 1947 р. повинна була передислокуватися з Цісни до Кошаліна. Зауважується, що ОУН могла мати таку інформацією, оскільки військовослужбовці та члени їх сімей говорили про це відкрито¹⁹. Цілком можна погодитися з таким твердженням, оскільки дійсно 1 квітня, через декілька днів після нападу на групу генерала К.Сверчевського, практично на

тому самому місці підрозділ УПА в годинному бою повністю знищив підрозділ 4 маневреної групи. У результаті цього 18 осіб загинули, 10 пропали безвісти і тільки 2 поранених залишилися живими²⁰. Але цей факт свідчить й про інше: командування підрозділів УПА виводило свої групи у цей район на операції, маючи конкретні дані про пересування військ. У такому випадку 28 березня групи УПА були в засідці з конкретною метою, знаючи, що дорогою їхатиме не 4 маневрена група.

Справа вбивства підрозділами УПА генерала К.Сверчевського надалі залишається таємницею, хоч багато фактів свідчать про можливу причетність до неї польської комуністичної верхівки. До розслідування цієї справи повернулися у кінці 1970 р., але при загадкових обставинах з квартири колишнього міністра М.Нашковського були викрадені документи, які стосувалися роботи комісії у справі смерті К.Сверчевського, а через декілька днів було вбито одного з членів цієї комісії та безпосереднього учасника тих подій Я.Герхарда²¹. Залишаючи осторонь питання стосовно замовників вбивства К.Сверчевського, варто погодитися з Є.Місилом, що смерть генерала була використана для обґрунтування рішення про виселення українців і проведення агресивної пропагандистської кампанії, яка поглибила антиукраїнські настрої у польському суспільстві²². Оцінюючи ситуацію після загибелі генерала К.Сверчевського, командир сотні “Хрін” в інформаційному бюлетені УПА відзначав, що “після смерті генерала Сверчевського, ще більше польське населення відкрило своє правдиве обличчя. Воно прагне помсти. Дуже жаліє Сверчевського як солдата. Прагне виселення всіх українців до СРСР”²³.

УПА також використало вбивство для своєї пропагандистської кампанії. Один із керівників УПА під псевдо “Я” у своєму листі, датованому 2 квітня 1947 р., запитував: “Який відділ кропнув Сверчевського? Передайте йому від мене глибоку шану. Це був дуже великий успіх. Цілий тиждень гомоніли про це всі радіостанції світу. Це добрий початок на весну – Дай Боже більше таких”²⁴.

Другою, не менш суперечливою проблемою є і залишатиметься питання, так би мовити, “руки Кремля” у підготовці та проведенні операції “Вісла”. У польській історіографії, незалежно від позитивних чи негативних оцінок цієї операції, все ж простежується спроба пов’язати проведення її з радянською верхівкою. Наприклад, відомий дослідник цієї проблеми Т.Ольшанський звертає увагу на той факт, що за проходженням операції „Вісла” спостерігав, якщо фактично нею не керував, радянський генерал Серов, який тоді був на посаді головного радника в Міністерстві громадської безпеки Польщі²⁵. Місце мають також спроби визнати опосередковану причетність кремлівського керівництва до прийняття рішення про проведення операції. Так, Б.Бобуся звертає увагу на побоювання тодішнього польського керівництва, що непевна ситуація та відсутність контролю на прикордонних територіях з часом могли б створити підстави для висунення з боку сусіда територіальних претензій та для приєднання до Радянського Союзу територій ПНР з етнічно мішаним населенням²⁶.

Для багатьох дослідників аргументом на користь участі в цій операції СРСР є лист міністра оборони М.Жимерського від 14 квітня 1947 р. до міністра оборони СРСР М.Булганіна, у якому повідомлялося, що польський уряд прийняв рішення остаточно очистити від УПА польсько-чехословацьку прикордонну територію на лінії Новий Сонч – Стара Любовня, аж до кордону з СРСР. Одночасно повідомлялося про переселення українців з цих районів на територію північно-західних воєводств, де вони будуть вважатися сільськогосподарськими осадниками. Польська сторона просила зміцнити кордони та інформувала, що акція розпочнеться 20 квітня і триватиме 2 місяці²⁷. Аналогічний лист було направлено до міністра оборони Чехословаччини Л.Свободи²⁸. 16 квітня 1947 року на засіданні Державного комітету безпеки Польщі було також

запропоновано узгодити з урядом СРСР і Чехословаччини питання про входження до оперативної групи “Вісла” представників від СРСР і Чехословаччини²⁹.

Але всі ці події відбувалися після прийняття польським комуністичним керівництвом рішення про проведення депортаційної операції. Натомість дослідників цієї проблеми цікавить, коли радянське керівництво отримало інформацію про підготовку цієї операції і яка була його реакція?

Двадцять сьомого квітня 1947 р., за добу до вбивства заступника міністра оборони К.Сверчевського та в день представлення заступником начальника Генерального штабу С.Моссором на засіданні Державної комісії безпеки концепції щодо виселення українців, оперативний відділ III управління Генерального штабу Війська Польського підготував рапорт про стан безпеки в державі за період від 1 до 25 березня 1947 р. У ньому йшлося, що вирішення української проблеми, яка стосується території Жешівського, Люблінського та частково Краківського воєводств, є надзвичайно важливою справою, яка буде впливати на результати подальшої боротьби з УПА. Зауважувалось, що оскільки СРСР не приймало людей з таких районів на свою територію, необхідно провести акцію переселення окремих сімей на “повернуті землі”, де вони можуть швидко асимілюватися³⁰. Як видно, головна думка була запозичена з лютневого повідомлення С.Моссора, яке містило результати інспекційної поїздки по Краківському військовому округу. Привертає увагу те, що в обох документах постійно говориться про небажання СРСР приймати українців.

Дійсно, радянське керівництво, зважаючи на те, що репатріація була завершена влітку 1946 року і репатріаційні комісії були розпущені, не хотіло повертатися до цього питання. Але в даний час немає жодного документа зі свідченнями про порушення польською стороною до 28 березня 1947 р. перед кремлівським керівництвом питання про відновлення репатріації українського населення. Натомість у науковому обігу є документ без дати, однак можна стверджувати, що він був підготовлений у кінці березня 1947 р., відразу після смерті К.Сверчевського. Мова йде про лист заступника голови Ради Міністрів та міністра закордонних справ УРСР Д.Мануїльського до секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича, у якому повідомляється (з покликанням на слова заступника міністра закордонних справ СРСР В.Гусева), що Посольство СРСР у Варшаві заявило про намір польського керівництва у зв’язку з убивством генерала К.Сверчевського прийняти рішення про переселення всіх українців з Жешівського і Люблінського воєводств на територію колишньої Східної Пруссії. Мова йшла про 15-20 тис. осіб, при цьому зауважувалося, що, на думку польського уряду, частина українців буде проситися виїхати в УРСР, тому позбавляти їх такої можливості не потрібно. Д.Мануїльський запропонував В.Гусеву відповісти, що уряд УРСР, зважаючи на закінчення репатріації, не може прийняти одночасно вказану кількість переселенців³¹. Зміст листа свідчить, що радянське партійне керівництво вперше отримало інформацію про намір депортувати українське населення від дипломатів вже після того, коли польський уряд прийняв рішення про проведення акції. Наведена в листі польською стороною цифра переселенців – 15-20 тис. осіб – мала б також зупинити СРСР у проведенні нової репатріації, саме тому в листі-відповіді було запропоновано радянській стороні приймати переселенців в індивідуальному порядку через консульство СРСР у Польщі³². Звичайно, що після такої відповіді депортацію було розпочато.

Досить серйозним фактом на користь тези про безпосередню непричетність радянського керівництва до депортації українського населення є запис бесіди посла Польщі в СРСР М.Нашковського з міністром закордонних справ СРСР В.Молотовим, яка відбулася 12 червня 1947 р. і тривала більше години. Привертає увагу той факт, що у розпалі бесіди про операцію “Вісла” В.Молотов не задав жодного запитання про

її проходження, і М.Нашковський, зі свого боку, також не порушив цього питання. Натомість розглядалися справи проведення додаткової репатріації польських громадян, які відбували ув'язнення в радянських таборих, повернення культурних цінностей, доля порту Щецін, ратифікації договору з Італією і навіть справа Судану тощо³³. Така поведінка В.Молотова могла свідчити про те, що кремлівське керівництво розглядало цю операцію як внутрішньопольську проблему.

Якщо переглянути радянські документи, які опосередковано причетні до самої операції “Вісла”, то виявиться, що вони лише констатують події, і то в тих випадках, коли стосуються інтересів радянської сторони. 26 травня 1947 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т.Строкач інформував секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича про те, що боротьба польського війська з УПА і переселення українських сімей з прикордонної смуги на західні території Польщі викликала велике незадоволення в українського населення і його прагнення до переїзду на постійне місце проживання в СРСР. За даними Т.Строкача, тільки за 15 днів у травні 1947 року в СРСР прибуло, нелегально перейшовши кордон, 20 сімей в кількості 104 особи³⁴. Мали місце також повідомлення про знайдені в ешелоні на польсько-радянському кордоні листівки, написані українською мовою, які містили звернення до Верховної Ради СРСР і безпосередньо до Сталіна з проханням переселити українців на територію Радянського Союзу. Цікаво, що Т.Строкач висловив прохання не повертати біженців, а розселити їх у західних областях УРСР³⁵.

Очевидно, нелегальний перехід кордону українцями відбувався протягом усієї операції і навіть після її завершення. Адже не випадково на початку вересня 1947 року Т.Строкач видав розпорядження для прикордонних загонів у зв'язку із заявами польських громадян українського походження щодо прийому їх на проживання в СРСР. У розпорядженні Управління прикордонних загонів суворо заборонялося приймати від польських громадян заяви, а також здійснювати у зв'язку з цим будь-які дії. З поданих прикордонними військами довідок видно, що всі особи, які писали заяви на проживання в СРСР, у різний час були переселені польськими військами із прикордонної зони у північно-західні воєводства Польщі³⁶.

Характеризуючи причетність СРСР до проведення операції “Вісла”, слід погодитися з думкою Т.Ольшанського, що взірцем для її підготовки стала сталінська школа “вирішення національних питань, яку представляли численні радянські інструктори, особливо в службі безпеки та війську”³⁷. Але в будь-якому випадку немає підстав стверджувати, що операція була здійснена за вказівкою Кремля. Відомий авторитет в українсько-польських стосунках Б.Осадчук також абсолютно не погоджується з думкою про те, що нібито Кремль керував операцією “Вісла”, вважаючи таке рішення виключно польським, якому ніхто не суперечив³⁸.

Отже, стосовно розглянутих проблем, слід відзначити, що у вбивстві генерала К.Сверчевського могла бути зацікавлена частина польського генералітету і спецслужб, оскільки його авторитет у війську і в польському суспільстві певною мірою міг перешкоджати реалізації їхніх планів. Використавши УПА в знищенні генерала, польська комуністична верхівка провела ідеальну пропагандистську кампанію, після якої польське суспільство було позбавлене всіх сумнівів щодо доцільності проведення депортаційної акції українського населення як складової плану ліквідації УПА на території Польщі.

З приводу участі СРСР у підготовці та проведенні операції “Вісла” існуючі в науковому обігу документи свідчать, що Кремль не перешкоджав її здійсненню, оскільки аналогічні депортації стали нормою в епоху сталінізму. Проте операція “Вісла” відбувалася не за вказівкою Москви. Причини її виникнення мали суто польський характер, і комуністична верхівка в тих умовах отримала ідеальний шанс раз і назавжди остаточно вирішити українське питання в Польщі.

- ¹ Redziński M. 8 dywizja piechoty w walce z OUN-UPA (lipiec 1945-lipiec 1947) // W walce ze zbrojnym podziemiem 1945-1947. – Warszawa, 1972. – S. 80; Płaskowski T. Ostatnia inspekcja gen. broni Karola Świerczewskiego (23-28.03.1947 r.) // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1983. – ? 4. – S. 105.
- ² Olszański T. Wokół Akcji “Wisła” // “Colloquium Narodów”. Materiały z Sympozium “Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania. – Łódź, 1987. – S. 114; Akcja “Wisła”. Dokumenty. Opr. E. Misiło. Warszawa, 1993. – S.23; Drozd R. Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji “Wisła”. – Warszawa, 1997. – S.35-36; Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948. – Warszawa, 1999. – S.387.
- ³ Українська Повстанська Армія. Збірка документів за 1942-1950 рр. Частина перша. – Видання Закордонних частин ОУН, 1957. – С. 239-240.
- ⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW), IV.521.9.96, k.167.
- ⁵ Ibidem, k.168.
- ⁶ Ibidem, k.167-169.
- ⁷ CAW, IV.501.1/A.621, k.5.
- ⁸ Ibidem, k.4.
- ⁹ Płaskowski T.. Ostatnia inspekcja gen. broni Karola Świerczewskiego (23-28.03.1947 r.) // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1983. – № 4. – S.110.
- ¹⁰ CAW, IV.501.1/A.621, k.4.
- ¹¹ Płaskowski T.. Ostatnia inspekcja gen. broni Karola Świerczewskiego... – S.108.
- ¹² CAW, IV.501.1/A.621, k.6.
- ¹³ Akcja “Wisła”. Dokumenty. Opr. E. Misiło... – S.83.
- ¹⁴ Ibidem. – S.117.
- ¹⁵ Ibidem. – S.116.
- ¹⁶ CAW, IV.501.1/A.621, k.17-18.
- ¹⁷ Ibidem, k.50.
- ¹⁸ Ibidem, k.51.
- ¹⁹ Redziński M. 8 dywizja piechoty w walce z OUN-UPA... – S.80.
- ²⁰ Ibidem. – S.81.
- ²¹ Див. дет.: Motyka G. Tak bylo w Bieszczadach... – S.387-388.
- ²² Akcja “Wisła”. Dokumenty. Opr. E. Misiło... – S.23
- ²³ Цит. за: Redzinski M. 8 dywizja piechoty w walce z OUN-UPA... – S.83.
- ²⁴ ŃAW. IV.501.1/A, sygn.607, k.192.
- ²⁵ Olszański T. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa: Volumen, 1994. – S.237.
- ²⁶ Bobusia B. Przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji “Wisła” w świetle akt zespołu Głównego Pełnomocnika Rządu ds. Ewakuacji w Rzeszowie i wybranych akt PUR w Rzeszowie // Rocznik Historyczno-Archiwalny. – 1994. – T.VII/VIII. – S.214.
- ²⁷ Akcja “Wisła”. Dokumenty... – S.90.
- ²⁸ Ibidem. – S.89-90.
- ²⁹ Ibidem. – S.92.
- ³⁰ Ibidem. – S.62.
- ³¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф.1, оп.23, спр.4359, арк.55-56; Депортації. Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1998. – Т.2. – С. 204-205.
- ³² ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4359, арк.56.
- ³³ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, z.6, t.521, w.33, k.5-7.
- ³⁴ ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4359, арк.51; Депортації ... Документи... – Т.2. – С. 253.
- ³⁵ ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4359, арк.52; Депортації ... Документи... – Т.2. – С. 253-254.
- ³⁶ ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, спр.4359, арк.157.
- ³⁷ Olszański T. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947 // Więź. – 1991. – ?11-12. – S.231.
- ³⁸ “Розкриймо карти, панове!” Розмова з професором Вільного університету в Західному Берліні Богданом Осадчуком // Зустрічі. – 1990. – №1-2. – С. 30.